

Overwegingen bij het einde van de Amerikaanse droom

De situatie in de VS is allerm minst rooskleurig. Als president heeft Trump serieus geprobeerd de democratie en de rechtsstaat te ondermijnen en dit gevaar is nog niet voorbij. Republikeinen maken misbruik van hun macht om de stembusuitslag te beïnvloeden, maar ook Democraten zijn niet meer tot compromissen bereid. Alleen de rechterlijke macht functioneert nog naar behoren. Zij heeft de grondwet aan haar zijde, maar of dat genoeg is?

door Eric Janse de Jonge De auteur was voor het CDA actief in diverse bestuurlijke functies bij gemeente, provincie en rijk. Nu is hij onder meer lid van het Adviescollege toetsing regeldruk (ATR) in Den Haag.

De agressieve bestorming begin 2021 van de parlamentsgebouwen in het Capitool in Washington D.C. lijkt vooralsnog het dieptepunt van democratie en rechtsstaat in de VS. In deze bijdrage wordt ingegaan op de verhouding tussen een als ideaal beleden grondwet en de harde politieke praktijk van de laatste jaren.

Droom en grondwet

De American dream is nauw verbonden met begrippen als ‘vrijheid’, ‘ruimte’, ‘democratie’ én ‘grondwet’. Elke lezer kan zich een beeld vormen bij de Verenigde Staten. De Amerikanen zijn, terecht, trots op hun grondwet, de eerste geschreven grondwet in de wereld. Die grondwet weerspiegelt de idealen van de gemiddelde Amerikaan: een kleine overheid, de verdeling van machten over drie staatsorganen, en een systeem van checks-and-balances. Dit ‘systeem’ beoogt machtsconcentratie te voorkomen, tirannie tegen te gaan en de vrijheid van burgers te garanderen. Daarom werd na de totstandkoming van de grondwet in 1787 al snel een lijst van grondrechten aan de grondwet toegevoegd (Bill of Rights). Burgers kunnen voor de rechter rechtstreeks een beroep doen op een van de vrijheidsrechten uit deze verzameling grondrechten.

De bestuurlijke kant van dit systeem laat veel ruimte aan zowel lokale gemeenschappen (*cities*) als regionale besturen en vertegenwoordigers (regering en parlement in de vijftig staten). De befaamde rechter Louis Brandeis (1856-1941)

omschreef ooit de staten als de ‘laboratories of democracy’. Brandeis zegt over de rol van de staat onder meer: ‘a single courageous State may, if its citizens choose, serve as a laboratory; and try novel social and economic experiments without risk to the rest of the country’.¹

De federale staat in Washington D.C. heeft een beperkt aantal bevoegdheden die door de grondwet systematisch worden opgesomd. Het gaat in de VS om een goed doordacht systeem waarbij de macht van onderop wordt opgebouwd en verdeeld. Amerikanen omschrijven dat in hun preambule van de grondwet als ‘We the people’. Hun eigen vrijheid staat voorop, en niet in de laatste plaats hun vrijheid van godsdienst en meningsuiting. Niet voor niets zijn er veel rechterlijke uitspraken waarbij de rechters worstelen met de vraag of het toelaatbaar is dat op scholen en in de kerk het dragen van een mondkapje of gevaccineerd zijn verplicht is.

Gaan we iets dieper in op het Amerikaanse systeem, dan zien we een stelsel van checks-and-balances. Statelijke bevoegdheden worden verdeeld over de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht. Binnen elke macht worden de bevoegdheden ook weer verder verdeeld. Daarnaast werd geregeld dat tussen de federale staat en de staten (momenteel vijftig) ook weer een verdere machtsverdeling plaatsvond.² Kortom, er is een stelsel van macht en tegenmacht, elkaar onderling corrigerende mechanismen en wettelijke limieten aan de duur van bestuursfuncties (zo kan een president maximaal acht jaar aan de macht zijn).

De architecten van de moderne democratie in Amerika hebben getracht een evenwichtig systeem te ontwerpen dat decennia kan meegaan

De architecten van de moderne democratie in Amerika hebben getracht een evenwichtig systeem te ontwerpen dat decennia zou kunnen meegaan. Enerzijds worden taken en bevoegdheden helder omschreven, anderzijds munt de grondwet uit door ruime formuleringen en soms

ook tegenstrijdigheden. De grondwet was immers een groot politiek compromis tussen de vele facties tijdens de conventie in Philadelphia in 1787. Ik geef een voorbeeld. Het beginsel van democratie komt tot uiting in de rechtstreekse verkiezingen van bestuurders door de bevolking. Ook referenda en burgerinitiatieven zijn in vele staten een gebruikelijk middel om de mening van de burgers te peilen over een, vaak omstreden, onderwerp. Fameus zijn referenda over belastingverhogingen. In veel gevallen werden deze voorstellen verworpen, met als gevolg dat staten bijna failliet gingen. Zo keert het systeem zich tegen de ambities van bestuurders en de vrijheden van burgers.

Interessant is dat wij in 2020 de grondleggers van de democratie in de VS herdachten in het kader van ‘400 jaar Mayflower’. In 1620 reisde een groep religieuze Engelse vluchtelingen, van wie er ongeveer vijftig afkomstig waren uit Leiden, met het schip de Mayflower naar Amerika. Daar stichtten ze de kolonie Plymouth, de eerste Engelse kolonie. Later werden ze bekend als de Pilgrim Fathers van de VS.³ In Plymouth is het allemaal begonnen, zo wil de mythe ons doen geloven.

Alles bijeen hebben de architecten van Amerika niet alleen een fraai geschreven

grondwet opgesteld; ze gaven diezelfde grondwet ook een moreel-ethische lading. Dat is welhaast de ideale positionering van een staat: beperkte bevoegdheden, veel vrijheden van burgers, en alleen bij uiterste noodzaak grijpt de staat in. Dit lichtend voorbeeld voor de hele wereld werd onderbouwd met een citaat uit de Bergrede: ‘U bent het licht van de wereld. Een stad die boven op een berg ligt, kan niet verborgen zijn.’⁴ Daarmee werden de VS tegelijk ‘God’s own country’. Dat verklaart het gevoel van exceptionalisme: de VS hebben een (unieke) visie op staat en samenleving en willen die ook in de hele wereld verkondigen – of opleggen, zoals sommigen zullen zeggen.

Trump aan de macht

Het hiervoor kort geschetste systeem is vanaf het aantreden van Donald Trump in januari 2017 flink op de proef gesteld. Kernvraag in 2017 was of het stelsel de macht van deze populist en autocraat zou overleven. Met het ophitsen van de menigte op 6 januari 2021 heeft president Trump een ultieme poging gedaan om de democratie en de rechtsstaat in de VS terzijde te schuiven. De details zullen hopelijk dit jaar nog bekend worden na onderzoek door een onderzoekscommissie van het Huis van Afgevaardigden.⁵

Begin december 2021 stelde de Amerikaanse president Biden tijdens een internationale top over de verhouding democratie versus autocratie onomwonden: ‘Het gaat de verkeerde kant op.’⁶ Autocraten, die enkel uit zijn op voortzetting van hun eigen macht, propageren dat de autocratie (of in hun ogen een democratie met meer autocratische of illiberale trekken) in de huidige tijd beter functioneert dan de westerse liberale democratieën. In de crisis in Oekraïne is heel duidelijk geworden waar een autocraat als Poetin toe in staat is: democratie en rechtsstaat worden letterlijk onder de (militaire) voet gelopen. In de woorden van Biden: ‘Autocraten die hun eigen macht willen vergroten rechtvaardigen hun onderdrukkende praktijken als een efficiëntere oplossing voor wereldwijde problemen.’

Weeffout grondwet

De grondwet kent ten minste enkele ‘weeffouten’ die in deze autocratische tijden sterk naar voren komen. Als we ervan uitgaan dat democratie via kiesrecht en kiesstelsel een zo zuiver mogelijke afspiegeling beoogt van de wensen van de bevolking, dan gaat dat in de VS al direct mis. Het Huis van Afgevaardigden wordt door de bevolking gekozen via districten. Door de grenzen van deze districten flink te manipuleren worden grote delen van de bevolking niet vertegenwoordigd: Democraten en Republikeinen misbruiken hun politieke macht in het staatsparlement om de grenzen zo voordelig mogelijk te trekken (gerrymandering). Elke tien jaar is dit aan de orde na een volkstelling; thans gebeurt dit met het oog op de aanstaande verkiezingen voor het Congres in november 2022. Deze manipulatie gaat soms zo ver dat de rechter moet ingrijpen wegens het ernstig benadelen van groepen van kiezers. Zo deed op 5 februari 2022 het Supreme Court van North Carolina een duidelijke uitspraak: deze staat moet een nieuw voorstel maken.⁷

Obstructie van wetgeving is de norm geworden sinds 1995

Bron: iStock

De grondwet kiest ervoor om elke staat twee vertegenwoordigers te laten afvaardigen naar de Senaat in Washington. Dat betekent bijvoorbeeld dat Wyoming, met 568.000 inwoners, evenveel vertegenwoordigers kent als bijvoorbeeld Californië, met 40 miljoen! Het hoeft geen verder betoog dat de ‘lege’ staten in de VS (vooral gelegen in het Midden-Westen), die ook overheersend republikeins zijn, onevenredig veel invloed hebben op de besluitvorming in de Senaat. Dat verklaart ook dat er maar heel weinig wetgeving door de Senaat komt. Obstructie van wetgeving is de norm geworden sinds 1995.⁸

Misbruik systeem

Het systeem kan ook misbruikt worden, en dat is thans in de VS aan de orde van de dag. Het gaat hier om misbruik maken van grondwettelijke en wettelijke procedures, maar ook van ongeschreven regels en parlementaire normen. Neem het volgende geval. Toen president Obama in 2017 iemand wilde voordragen als lid van het Hooggerechtshof, weigerde de leider van de Republikeinen in de Senaat, Mitch McConnell (80), om die kandidatuur in behandeling te nemen. Hij stelde dat acht maanden (sic) voor de verkiezingen deze voordracht aan de nieuwe president

diende te worden overgelaten. Toen echter in september 2021 de progressieve Ruth Bader Ginsburg overleed, presteerde diezelfde McConnell het om binnen zes weken, vlak voor de presidentsverkiezingen van november, voor de vrijgekomen positie in het Hooggerechtshof een uiterst behoudend nieuw lid naar voren te schuiven én benoemd te krijgen: Amy Comey Barrett. Een ongehoord staaltje van machtspolitiek. De uitkomst van dit alles is dat het Hooggerechtshof momenteel totaal geen afspiegeling meer is van de samenstelling en de opvattingen van de Amerikaanse bevolking, wat op termijn zijn positie ernstig kan ondermijnen.

In de staten waar Republikeinen op dit moment aan de macht zijn, wordt alles in het werk gesteld om het kiesrecht voor niet-blanke burgers uit te hollen. In grote districten, denk aan Texas en Florida, worden zo veel mogelijk stembureaus in de regio's weggehaald. In veel staten worden steeds strengere eisen gesteld aan de legitimatie voor de uitoefening van het kiesrecht. Ministers van Binnenlandse Zaken of hoofden van kiescolleges worden vervangen door Trump-aanhangers, zodat deze bij de volgende verkiezingen uitslagen in de staat ongeldig kunnen verklaren. Dat probeerde Trump al na de verkiezing van 2020. Zo zocht hij nog 11.700 stemmen in de staat Georgia. Hij belde met de verantwoordelijke minister, een Republikein, maar deze integere functionaris gaf gelukkig niet toe.⁹

Balans

De VS hebben met president Trump de grenzen van de democratische rechtsstaat voortdurend overschreden. Maar Trump deed dat niet alleen: Mitch McConnell en de Republikeinse Partij sauveerden zijn gedragingen. Trump heeft alle rechtszaken verloren waarbij hij de uitslagen per staat aanvocht; er was volgens veel rechters nog geen 'shred of evidence' van verkiezingsfraude. Maar nog steeds accepteert Trump niet dat hij heeft verloren, en een angstwekkend groot deel van de Republikeinse achterban is dat met hem eens. Probleem is dat de Republikeinse Partij Trump nog steeds alle ruimte geeft: bijna niemand aan de rechterzijde slaat alarm over de bedreiging van democratie en rechtsstaat.

De grondwet schiet niet tekort; nee, het gedrag en de houding van bestuurders en politici maken dat de grondwet óf verkeerd wordt uitgelegd, óf terzijde wordt geschoven. Dat heeft alles te maken met de bestuurlijke en politieke cultuur in Washington, en die is al vele jaren verziekt door polarisatie. Politici als John McCain (R) en Ted Kennedy (D) behoren helaas tot de laatste politici die over partijbelangen heen compromissen wisten te sluiten. Deze compromissen waren van groot belang voor de Amerikaanse burgers. Als *bipartisanship* niet meer bestaat, gaan de belangen van burgers verloren. Voor hen heeft Washington niets meer in petto. Ook de huidige president Biden kan daar weinig aan doen. Tot op heden is het hem alleen gelukt om de grote infrastructuurwet door het Congres te krijgen. Als de Republikeinen in november een meerderheid halen in de Senaat en het Huis van Afgevaardigden, zal de hele wetgevingsmachine worden stilgelegd door McConnell c.s.

De enige macht die tot op heden nog optimaal functioneert is de rechterlijke

*De enige macht die tot op heden
nog optimaal functioneert is de
rechterlijke macht*

De autocratische dreiging

macht, en dat ondanks politieke benoemingen. In de praktijk blijkt dat rechters, eenmaal in functie, democratie en rechtsstaat vooropstellen, en niet hun eigen opvattingen. Dat is, in elk land overigens, een groot goed en een rem op politiek machtsmisbruik. Echter, mede gelet op de machtenscheiding van de grondwet, moet de hier beschreven instabiele politieke situatie in Washington niet te lang duren. De droom is voorbij; Amerika is al geruime tijd aan het degenereren.

Artikel in het kort:

- * Amerikanen zijn terecht trots op hun moreel-ethisch geladen grondwet, die de machten goed over verschillende staatsorganen verdeelt en voor een systeem van checks-and-balances zorgt
- * Sinds het aantreden in 2017 van Donald Trump als president is dit uitgebalanceerde systeem echter flink op de proef gesteld en staat de rechtsstaat onder druk
- * Daarbij speelt dat er weeffouten in de grondwet zitten, die bijvoorbeeld dunbevolkte, vaak republikeinse staten meer invloed in de Senaat geven
- * Ook maken republikeinse politici misbruik van hun macht en proberen ze zowel de verkiezing van rechters als de stembusuitslag te beïnvloeden
- * Omdat ook Democraten niet meer tot compromissen bereid zijn, kent de VS een instabiele politieke situatie, waarin enkel de rechterlijke macht nog naar behoren functioneert. Dit mag niet te lang meer duren

1 *New State Ice Co. v. Liebmann*, 285 U.S. 262 (1932).

2 Zie: Eric Janse de Jonge, *Macht en tegenmacht in Amerika. De stand van de rechtsstaat en de democratie in de VS*. Den Haag: Boom Juridisch, 2020, pp. 47-59.

3 Nationaal Archief, '400 jaar herdenking Pilgrim Fathers', website Nationaal Archief, 31 augustus 2020. Zie www.nationaalarchief.nl/beleven/nieuws/400-jaar-herdenking-pilgrim-fathers

4 Matteüs 5:14.

5 Namelijk de Select Committee to Investigate the January 6th Attack on the United States Capitol. Zie: <https://january6th.house.gov>

6 The White House, 'Fact sheet. Announcing the Presidential initiative for democratic renewal', website The White House, 9 december 2021. Zie [www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-](http://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/09/fact-sheet-announcing-the-presidential-initiative-for-democratic-renewal)

[releases/2021/12/09/fact-sheet-announcing-the-presidential-initiative-for-democratic-renewal](http://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/09/fact-sheet-announcing-the-presidential-initiative-for-democratic-renewal)

7 NPR, 'North Carolina's Supreme Court strikes down redistricting maps that gave GOP an edge', website NPR, 5 februari 2022. Zie: www.npr.org/2022/02/05/1078481564/north-carolina-redistricting

8 Met het aantreden van Newt Gingrich in 1995 als speaker van het Huis begon de polarisatie tussen beide partijen in Washington. *Bipartisanship* is een vergeten term geworden.

9 John Bowden, 'Trump asked Georgia secretary of state to "find" 11.7k ballots, recalculate election result', website The Hill, 3 januari 2021. Zie: <https://thehill.com/homenews/administration/532433-trump-asked-georgia-secretary-of-state-to-find-116k-ballots>